

“O‘ZBEK FILOLOGIYASINING DOLZARB MASALALARI VA UNI O‘QITISH METODIKASI MUAMMOLARI”

Mavzusidagi II an‘anaviy ilmiy - amaliy
xalqaro anjuman materiallari

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI FAKULTETI
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI

***“O'ZBEK FILOLOGIYASINING DOLZARB
MASALALARI VA UNI O'QITISH
METODIKASI MUAMMOLARI”***

mavzusidagi II an'anaviy ilmiy – amaliy

**XALQARO ANJUMAN
MATERIALLARI**

1-KITOB

(13-dekabr 2023-yil)

JIZZAX-2023

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Архивдан. Ўз-ўзимга сабоқларимдан бир шингил. 1988, 29 март
2. Белянин В.П. Основы психодиагностической диагностики. М.: Тривола, 2000.-248 с.; Erikson E.H. Life History and Historical Moment. N.Y., 1975.; Кольцова В.А., Холондович Е.Н. Воплощение духовности в личности и творчестве Ф.М. Достоевского. М.: Изд-во «Института психологии РАН», 2013. – 304 с.; Холондович Е.Н. Социально-психологические аспекты формирования и развития гениальной личности. Психология одаренности и творчества: монография / Под ред. проф. Л.И. Ларионовой, проф. А.И. Савенкова. М.; СПб.; Изд-во...: Нестор-История, 2017.; Холондович Е.Н. Феномен духовности гениев. Наука. Культура. Общество. М.: ИПСИ РАН. № 2. 2016.
3. Орипов А. Тангланган асарлар. 1 жилд. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. –Б.14

“ИЛОҲИЙ ИШҚ ЖОЗИБАСИ”**(Олим суратига чизгилар)***Ахмедова Шоира Нейматовна,
БухДУ профессори, ф.ф. доктори*

Адабий танқидчиликда ижодий портрет, портрет - мақола, портретга чизгилар, ...қиёфасига чизгилар, ...суратига чизгилар номи остида нашр этилаётган асарлар танқидчиликнинг адабий портрет жанрига хамиртуруш бўлиб хизмат қилади. Кейинчалик мана шу сирадаги асарлар адабий танқиднинг адабий портрет деб аталган йирик жанри яратилишига асос бўла олади. Н.Комиловга бағишланган кичик ҳажмдаги (78 бет) бу асар олимнинг ҳаёти ва ижоди, барча асарлари таҳлил ва талқин қилинган адабий портретга айланиши мумкин эди. Афсуски, навоийшунос олимнинг бевақт вафоти бунга монелик қилди.

Зукко адабиётшунос олим, йирик навоийшунос Раҳимжон Воҳидовнинг тасаввуф илмининг билимдони Нажмиддин Комиловга аталган, “навоийшунослик, таржима тарихи ва назарияси, Шарқ фалсафаси кутблари, тасаввуф илми, мутасаввуф донишмандларнинг форсий тилдаги асарларини ўзбекчалаштириш соҳасида жиддий қадамлар” қўйган профессор Н.Комиловнинг суратига чизгилари “Илоҳий ИШҚ жозибаси” деб номланган.

Н.Комиловдек йирик тасаввуфшунос, адабиёт илмида ўз ўрнига, ўз услубига эга олим ҳақида тарихий-биографий йўналишда адабий портрет, эссе ёки танқидий-биографик очерклар яратиш муҳим вазифалардан бири деб ҳисоблаймиз. Негаки, “комил инсонлар ҳаётини ўрганиш инсоннинг ўзини ҳам, Аллоҳни ҳам таниш ва билишнинг калитидир”. Нажмиддин Комилнинг кейинги йиллардаги муҳаққиқлик фаолияти (*умуман олганда барча фаолияти. Таъкид бизники. Ш.А.*) юқоридаги жумла мазмунини юзага чиқаришга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Олим илмда ҳам, шахсий

хаётида ҳам ўша ҳақиқатни – Аллоҳни ва ўзлигини танишга интилиб келган”[3,71]лигини унинг дўсти, ҳаммаслаги, профессор Р.Воҳидов биографик методга асосланган рисоласида ҳар томонлама ёритишга интилган.

Тарихий-биографик метод адабий танқидчиликнинг етакчи йуналиши бўлиб, у танқидчи зиммасига алоҳида олинган ҳолда ёзувчини, шу билан бирга танқидчи, олим, йирик жамоат арбобини ўз даври ва муҳити билан уйғун ҳолда мукамал ёритиш вазифасини кўяди. Жаҳон адабий танқидчилиги тарихида бу метод XIX асрнинг бошларидан эътиборан кенг таракқий эта бошлади. Тарихий-биографик метод борасида Ш.Сент-Бьёв, А.Веселовский, А.Моруа, М.Бахтин, М.Храпченко, Л.Тимофеев, В.Шкловский, И.Андронников сингари олимлар бой илмий-ижодий тажриба тўплаганлиги маълум. Бой меросга эга бўлган ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги тарихига назар солинса, унинг бу силсиладаги тажрибалари анча илгари ХУ асрлар ва ҳатто ундан ҳам олдин пайдо бўлганлиги ҳақида аниқ далиллар мавжуд. Масалан, ўзбек адабиётшунослигида портрет йўсинидаги мақолалар XX асрнинг бошларидаёқ пайдо бўлди. Ибрат тахаллуси билан ижод этган Исҳоқхон тўранинг фаолияти ҳақида ёзилган ва 1908 йил “Туркистон вилоятининг газети”да босилган мақоласида Иброҳим Даврон унинг бутун Ўрта Осиёга машҳурлиги ҳақида фикр юритар экан, “Исҳоқхоннинг серқирра ижтимоий фаолияти билан бир қаторда адабий фаолиятига ҳам юқори баҳо бериб, умуман, ижодкор ҳақида маълумот беришнинг баъзи бир ўзига хосликлари ҳақида ҳам фикр юритар экан, Исҳоқхон тўра ҳақида газетада бу ёзаётганларимдан мақсадим, дейди Иброҳим Даврон, уни “элга танитмоқ ёки хушомад қилмоқ эмас”, балки “маданият ҳурмати учун”дир”[4,25]. Мақолада шоир ижоди ҳақидаги умумлаштирувчи маълумотлар берилганлиги боис уни дастлабки портрет-мақолалардан бири сифатида кўрсатиш мумкин. Бундан ташқари буюк инсонларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ёзиш келажак авлод учун ибрат намунаси эканлигини маърифатпарварлар чуқур англаган ҳолда ижод қилишган.

Портретга чизгилар – номидан ҳам маълумки, шоир ёки ёзувчи, олим ҳақида яхлит тасаввур уйғотмай, унинг ҳаёти ва ижодидан лавҳалар ёки ижодининг асосий босқичлари, энг асосий асарлари таҳлилига бағишланади. Уларга М.Қўшжоновнинг “Сайланма”сига кирган М.Шолохов, Ҳамза, Ш.Рашидов, Асқад Мухтор, Саид Аҳмад каби ижодкорларга бағишланган ўндан ортиқ чизгилар киради, баъзан “адабий портрет” номи остида берилса-да, улар ҳам портретга чизгилар доирасида қолиб кетади. М.Қўшжоновнинг И.Султон ҳақидаги асари бунга мисол бўла олади. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, И.Султонга бағишлаб М.Қўшжонов аввал портретга чизгилар, кейин адабий портрет ёзган. Бундай хусусият кўпроқ О.Шарафиддинов ижодида учрайди. М.Юнусовнинг “Шокир Сулаймон” асари эса “ижодий портретга эскизлар” деб номланган. О.Сафаров ва Ҳ.Сафарованинг “Навоийга талпинган юрак” асари “Раҳим Жўра ўғли Воҳидов ижодий сиймосига

чизгилар” деб номланган. Демак, бу чизгилар етук адабий портретлар яратишга асос бўла олиши билан қимматлидир.

Академик Б.Назаров ўзбек адабиётшунослигидаги бу янги йўналиш ҳақида шундай дейди: “Ёзувчи ижодини унинг шахсияти билан чамбарчас боғланишда текшириш сўнгги йиллар адабий танқидчилик ва адабиётшунослигимизда кўзга ташланаётган ижобий тенденциялардан биридир. Санъаткорнинг ҳаёт йўли, табиати, ёшлиги, қизиқишлари, орзуларини ўрганиш унинг асарларидаги маҳорат сирлари ва бадиий эстетик принципларини кўрсатишда бир очқич вазифасини ўтайди”. Шу жиҳатдан қараганда, “Илоҳий ИШҚ жозибаси” деб номланган профессор Н.Комиловнинг суратига чизгилар тасаввуфшунос олим ва унинг асарлари ҳақида ўқувчида илиқ таассурот уйғота олади.

Портрет характеридаги танқидий асарларни ёзувчи, танқидчи ижодхонасидан узокдан туриб ёзиш мушкул. Замондош бўлмаган олиму ижодкорларнинг адабий портретларини яратиш мумкин, аммо бунда шартли манбаларга, хотираларга таянишга тўғри келади. Том маънодаги танқидий портрет характеридаги асарлар ижодкор билан бир макону замонда, бир адабий муҳитда яратилса, табиий ва ҳаққоний чиқади. Олимнинг талабалик йилларининг гувоҳи бўлган муаллиф унинг буюк устозлар (академик В.Абдуллаев, профессорлар Б.Валихўжаев, Н.Шукуровлар) сабоғига муносабати, зукколиги туфайли Қутбиддин эшон Муҳиддинов билан учрашуви ҳаётида муҳим роль ўйнаганлиги, кейинчалик эса Ғайбулла ас-Салом этагини тутиб, юксак чўққиларга интилгани ҳақида фикр юритиб, унинг сиймосини шундай чизади: “У ўта меҳнаткаш, тиниб-тинчимас ва ўзига ярашиқли хоксор инсон. Унинг барча ютуқлари омили ана шу нуқтада десам, сира-сира янглишмайман. Меҳнатдан, ўз устида ишлаш, изланишдан ҳазар қилган кимсанинг нимагадир эришганини ҳали ҳеч ким эшитган ёхуд кўрган эмас. Ундайлар улуғ донишмандлар қуршовида вояга етган тақдирда ҳам пичокқа илинадиган бир нима ҳосил бўлмайди. Аниқроғи илоҳий иноят, инсоний саъю ҳаракат бир ўзанга бирлашган жойдагина баракот ва муродга эришмоқ мумкин. Нажмиддиннинг босиб ўтаётган ибратли, мазмунли умр йўли бунга ёрқин мисолдир” [3,9].

Ижодий портрет бўладими, портретга чизгилар бўладими, бундан қатъи назар тарихий-биографик ёндошувга асосланган муаллифнинг асосий мақсади “у ёки бу одамнинг образини абадийлаштириш”га ҳаракат қилиш ҳисобланади. Ўз вақтида Чернишевский инсоннинг “шаклланмаган” қиёфасидаги камчиликларни “тузатиш” учун мўлжалланган портретда санъатни кўр-кўрона субъектив тушунувчилар билан мунозара қилиб ёзган эди: “Портрет ҳаётдаги тирик одамнинг қирралари бизни қониқтирмаганлиги учун ёзилмайди, балки уни кўришга муяссар бўлмаган одамларга у ҳақда бир қанча тушунча бериш, бизнинг кўз ўнгимиздан кетган ҳаётдаги одам ҳақидаги хотираларимиз билан ёрдам бериш учун ёзилади”[6,100]. Шу билан бирга у инсонни англашнинг ўзига хос усули сифатида портретнинг ҳақиқий қимматга эга эканлигини ҳам таъкидлайди.

Шуниси эътиборлики, адабий портретда текширилаётган санъаткорнигина эмас, балки унинг ижодини таҳлил қилаётган танқидчининг ҳам ўзига хос қиёфаси бўй кўрсатиб туради. Профессор Р.Воҳидов ҳам кадрдон дўсти сингари илм фидойиларидан бири эди. Шу билан бирга қалами ўткир, ўзи айтмоқчи “маънавий жавоҳирларга бўлган юксак муҳаббат” унинг ҳам қалбини эгаллаган эди. Шу боис бўлса керак, у ҳам ҳар масалани синчковлик билан чуқур ёритишга ҳаракат қилади. Биргина Нажмиддин номи билан боғлиқ мулоҳазаларда буни кўриш мумкин, ишонарли манбаларга таяниб (м: “Ғиёс ул-луғот”) шу билан бирга бадий бўёқдорлик билан безаган ҳолда мулоҳаза юритади: “Нажмиддиннинг илмий кузатишларида таржима ва тасаввуф бир дарахтнинг ҳосилдор икки бақувват таналаридай ҳамиша ёнма-ён туради. Олимнинг илмий фаолиятидаги айна эгазаклар бири иккинчисини табиий равишда тақозо қилади” [3,37].

“Илоҳий ишқ жозибаси”ни ўқир экан, Н.Комилов сурати ва сийратига чизгилар ўқувчи кўз ўнгида уни шундай:

1. Огаҳийга бағишланган номзодлик диссертацияси ва бошқа тадқиқотлари таҳлили орқали мумтоз адабиётнинг теран тадқиқотчиси;
2. “Қадимий санъат бу” рисоласи таҳлилида форс-тожик адабиётининг билимдони ва тадқиқотчиси;
3. “Ибн Сино ва Данте” таҳлили мисолида Шарқу Ғарб адабий-маданий алоқаларининг теран ва кенг қамровли, изчил ва мантикий хулосалар муаллифи;
4. Фаридуддин Атторнинг “Илоҳийнома”, Хусайн Воиз Кошифийнинг “Футуватномаи султоний” ва бошқа таржималари ҳақидаги мулоҳазаларда етук тасаввуфшунос ва таржимашунос;
5. Хокисор, оддий , қалби пок, майда-чуйдалардан йироқ, ҳақиқатпарвар, маънавий дунёси кенг инсон сифатида тасвирлайди.

Тадқиқотчининг “адабий-илмий ҳодисаларга заргарона муносабатини” чуқур ўрганган муаллиф дилига рўшнолик олиб кирган мақолалар ва рисоаларни атрофлича ўргангани ёрқин кўринадди. Айниқса, “тасаввуф ва Шарқ фалсафаси ҳақида ёзиш улкан маънавий тайёргарликдан ташқари пок қалб ва пок қўлни ҳам тақозо” этиши ҳақида фикр юритар экан, олим шундай катъий ва шафқатсиз хулосага келади: “Тилида тариқат каломи, қўли ҳаром мулк илинжида бўлган “олим” бугун-эрта ҳакамнинг муносиб жазосига мустаҳқидир” [3,39]. Аммо айтилганлар жиҳатидан Н.Комилов умр йўлига разм солар экан, олим самимийлик билан шундай ёзади: “...хоксорона, Сағбон кўчасининг муюлишидаги салобатдан холи ҳовлича. Унинг оддий ихчамгина дарвозачасидан ҳар куни катта қалбли, маънавий дунёси кенг олами Комил кириб чиқади...”

Унинг келажак авлодларга салмоқли, арзигулик маънавий ёдгорлик қолдириш бобидаги саъю ҳаракатларидан фахрланаман, ҳавас ила мусобақалашгим келади” .

Ҳақиқатан ҳам келажак авлод йирик олим, Ўзбекистонда кўзга кўринган тасаввуфшунос, навоийшунос Нажмиддин Комиловнинг теран ҳаёт йўли ҳақидаги ушбу мўъжаз китобча орқали, шу билан бирга унинг

замондошлари ёзган ва ёзаётган мақолалар, хотиралар, портретлар орқали илм фидойиси, илмни умрининг мазмуни ҳисоблаган инсонлардан бирининг умр йўлини ўрганади, уни англайди, унга эргашади, ундан ибрат олишга ҳаракат қилади. Бу йўлда “Илоҳий ИШҚ жозибаси” унга ҳамроҳ бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқиди жанрлари. Тошкент. “Фан”, 2008.
2. Ахмедова Ш., Қодирова Н. Ёниқ қалб ҳарорати. Тошкент. 2012. 78 б.
3. Воҳидов Р. Илоҳий ишқ жозибаси. Самарқанд. “Зарафшон” нашриёти. 1997. 71-бет. (кейинги ўринларда шу китобнинг саҳифалари кўрсатилади).
4. Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. Т.: Фан. 1979. 225 б.
5. Назаров Б., Расулов А, Ахмедова Ш., Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. Дарслик. Тошкент. 21-31-бетлар.
6. Чернишевский. Н.Г. Москва. Эстетика. С.100.

XARAKTER EVOLYUTSIYASINING BADIY TALQINI

*Nasirov Azimidin Normamatovich,
SamDU professori, filologiya fanlari doktori*

Asrlar davomida shakllanib kelgan badiiy adabiyot “xarakterlar yaratish san’ati” ekanligini asoslab kelmoqda. Shu ma’noda, insonning turfa xil olamini badiiy talqin etish, ijodkordan katta mahoratni, iste’dodni talab etishi, tabiiy holdir.

O‘zbek adabiyotining yetuk ijodkorlaridan biri Odil Yoqubovning turli mavzudagi asarlarida insonning murakkab xarakterini, uning betakror olamini talqin etish an’anasining badiiy ifodasini ko‘rish mumkin. Adibning “Oqqushlar, oppoq qushlar” romanida sotsial jamiyatning turli xislatlarini, ijtimoiy muhitning inson xarakteriga ta’sirini asosli talqin qilgan. «Shovvoz hech qachon xudojo‘y bo‘lgan emas, mana, oltmishga yakinlashayapti hamki, namoz nimaligini bilmaydi. Shu boisdan Oysuluvning keyingi istagiga ichida kulib qo‘ya qoldi, birinchi tilagi, ya’ni –Tga tushib, katta doktorlarga ko‘rinish orzusi esa... sababi tirikchilik, qo‘li tegmasdi. Agar qo‘li tegib, poytaxtga olib tushgudek bo‘lsa yordam beradigan yor-birodarlari topiladi. Uning frontchi do‘sti, bolalikda mana shu qishloqda oshiq o‘ynab voyaga yetgan og‘aynisi Rasul Nuriddinov o‘nlab kitoblar yozgan taniqli olim, poytaxtda boobro‘ odam. Shovvozning imoni komil, agar u yo‘qlab borgudek bo‘lsa, Rasuljon yordamini ayamaydi» [1,3-bet].

«Oqqushlar, oppoq qushlar» romanida voqelik tahlili davr ruhiyati talablaridan kelib chiqadi. Muallif xotira leytmotivi vositasida qahramon maslagini oydinlashtiradi. Biroq adib inson e’tiqodini uning axloqiga ziddiyat tug‘diradigan omil sifatida baholamaydi. Shu boisdan, san’atkor parchada tasvir o‘lchamini ikkinchi chiziqqa o‘tkazadi. «Oysuluvning keyingi istagi» Shorahim Shovvozning beozor kulgisi zalvoriga singib ketadi. Qishloq kishisiga xos soddalik, bag‘rikenglik va qudrat xarakter to‘laqonliligini ta’minlaydi. O‘z navbatida, iroda

MUNDARIJA

I. UMUMFILOLOGIK TADQIQOTLAR: TALQIN VA TAHLIL MUAMMOLARI

Shu'ba raisi: f.f.f.d (PhD) dotsent Ne'matova Hulkar Abdulbakiyevna

Kotibi: JDPU o'qituvchisi Hamrayeva Gulmira Tilavna

1. SHARIPOV SHAVKAT. Kirish so'zi	4
2. ÜYESI ERHAN GİRAY. Turkiyada o'zbek adabiyotining o'rganilishi	5
3. VELİ SAVAŞ YELOK. Zamonaviy o'zbek adabiyotida "Boburnoma" asosida yaratilgan "Nuqta" va "Oy botgan pallada" tarixiy hikoyalari haqida qaydlar	9
4. ҚАХРАМОНОВ ҚУРДОШ, ЖАББОРОВА ДИЛАФРУЗ. Умарали Норматовнинг мунаққидлик маҳорати	18
5. SABIRDINOV AKBAR. Romanda xarakterlar tasviriga doir	23
6. САЛОҲИЙ ДИЛОРОМ. Алишер Навоийнинг сўз қўллаш маҳорати	28
7. PARDAYEVA ZULFIYA. Ikki asr oralig'i o'zbek romanchiligi: badiiy va ilmiy tafakkur masalalari	31
8. ҚЎЧҚОРОВА МАРҲАБО. Бугунги ўзбек бадий публицистикаси ва унинг тараққиёт тамойиллари	38
9. QODIROV VALIJON. "Boburnoma"dagi ayrim sana va atoqli otlar berilishi yuzasidan mulohazalar	44
10. ДАВЛАТОВА АДИБА. Абдулла Орипов ижодининг статистик ва психобиографик тадқиқи	46
11. АХМЕДОВА ШОИРА. "Илоҳий ишқ жозибаси" (Олим суратига чизгилар)	50
12. NASIROV AZIMIDIN. Xarakter evolyutsiyasining badiiy talqini	54
13. JO'RAYEVA BIBISH. Bu bo'ston sahnida gul ko'p, chaman ko'p	59
14. ФАЙЗУЛЛОЕВ БАХТИЁР. Замонавий шеърятда қасида жанри тараққиёти	62
15. ТАДЖИБАЕВ МУСАЖАН. Бадий тафаккур поэтикасида ностальгия ва бадий тилнинг компоратив қирралари	70
16. ИБРАГИМОВА ФАЗИЛАТ. Ғафур Ғуломнинг тилдан фойдаланиш маҳорати масалалари	74
17. ХОДЖИМЕТОВА ДИЛОРОМ. Некоторые вопросы преподавания русского языка в неязыковых группах	77
18. MO'YDINOV QODIRJON. O'zbek tili sud nutqidagi ayrim frazeologizmlarning qo'llanishiga doir ba'zi mulohazalar	79
19. KARIMOVA YULDUZ. Bobur mirzo obrazi talqinida afsona va rivoyatlarning o'rni	81
20. SOYIROV SUNATULLA . "Layli va Majnun" dostoni tilida forsha yasama sifatlarni qo'llanishi	84
21. JUMANIYOZOVA MUHABBAT. Xorazm vohasi maqollarida ayrim eskirgan va tarixiy lug'aviy birliklar xususida	88
22. XOLMURADOVA JAMILA. Xorazm dostonlarining leksik - semantik xususiyatlari	91